

ทุนทางสังคมกับการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต Social Capital and Development of Lifelong Learning Society

ชนันภรณ์ อารีกุล *

บทคัดย่อ

ยุทธศาสตร์การพัฒนาคณะสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน เป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในการพัฒนาประเทศไทย ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ แนวทางสำคัญของการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างยุทธศาสตร์ ดังกล่าวคือ การนำประโยชน์จากทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทุนทางสังคมถือเป็นสิ่งที่ฝังงอในสังคม เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดและสั่งสมอยู่ในสังคมมาเป็นเวลานาน องค์ประกอบของทุนทางสังคมในสังคมทั่วไป ได้แก่ องค์ความรู้หรือภูมิปัญญา มนุษย์หรือบุคคล วัฒนธรรมหรือประเพณี และสถาบันทางสังคม สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งในการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

คำสำคัญ: ทุนทางสังคม, การพัฒนาสังคม, สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ABSTRACT

Strategy of developing human resources to promote a sustainable lifelong learning society is the one of development strategies in the Eleventh Plan of Thailand. The important method to support this strategy is using the useful of social capital to develop a lifelong learning society. Social capital is the goodness that was born and was collected in society for a long time. Social capital consists of knowledge or wisdom, human or person, culture or custom, and social institution. These are significant for developing the lifelong learning society that includes formal education, non-formal education, and informal education.

Keywords: Social Capital, Social Development, Lifelong Learning Society

๑. บทนำ

ยุทธศาสตร์การพัฒนาคณะสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน เป็นยุทธศาสตร์หนึ่งของการพัฒนาประเทศไทย ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ.๒๕๕๕ – ๒๕๕๙) แนวทางสำคัญของการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างยุทธศาสตร์ดังกล่าว ได้แก่ การส่งเสริมการ

* โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา

เรียนรู้ตลอดชีวิตและการเสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันทางสังคม โดยสร้างโอกาสในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ให้คนทุกกลุ่มและทุกวัยสามารถเข้าถึงแหล่งการเรียนรู้และองค์ความรู้ที่มีความหลากหลาย ทั้งวัฒนธรรม ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ใหม่ ส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนนำวัฒนธรรมที่ดีงามและค่านิยมของไทยเป็นฐานในการพัฒนาคนและสังคม ให้ความสำคัญกับการจัดการเรียนรู้ในชุมชน การศึกษาความรู้ของชุมชนและชุมชนต้นแบบ การจัดการตนเองได้ตามบริบทของชุมชนและการถ่ายทอด ภูมิปัญญาที่ช่วยเสริมสร้างทักษะในการประกอบอาชีพ สนับสนุนให้นำความรู้และประสบการณ์ของผู้สูงอายุ ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้มีความรู้ภูมิปัญญาซึ่งเป็นคลังสมองของชาติ มาใช้ประโยชน์ในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ท้องถิ่นและประเทศ ส่งเสริมให้ภาคประชาสังคมและองค์กรธุรกิจภาคเอกชนร่วมกันทำงานเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงกับกลไกภาครัฐ และส่งเสริมความร่วมมือของสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษาและสถาบันศาสนา ตลอดจนการระดมสรรพกำลัง และส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในการหล่อหลอมและสร้างค่านิยมที่ดีงาม^๑

อาจกล่าวได้ว่า ยุทธศาสตร์ดังกล่าวในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทุนมนุษย์ควบคู่กับการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ เพื่อให้คนในประเทศได้มีโอกาสในการเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต ซึ่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั้นมีความสำคัญกับชีวิตของมนุษย์ เพราะทำให้มนุษย์มีความรู้ มีทักษะ มีชีวิตที่มีคุณภาพ สามารถพึ่งพาตนเองได้และอยู่ในสังคมได้อย่างเหมาะสม ตลอดทุกช่วงวัยของชีวิต ช่วยให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขและปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและตลอดจนสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วของสังคม และเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน

๒. ที่มาของทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่เริ่มปรากฏครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ โดยนักสังคมวิทยาชื่อ Hanifan ได้นิยามคำว่า ทุนทางสังคม ไว้ในหนังสือ “Rural School Community Centres” โดยกล่าวว่า ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่เราสามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน อาทิ ภาพลักษณ์ที่ดี (good will), มิตรภาพ (fellowship), ความเห็นอกเห็นใจกัน (sympathy), และการติดต่อระหว่างกัน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ทำให้เกิดหน่วยทางสังคมขึ้นนั่นเอง หลังจากการนำเสนอของ Hanifan ในครั้งนั้น ได้มีนักวิชาการทางสังคมวิทยานำคำว่า “ทุนทางสังคม” มาใช้แพร่หลายมากขึ้น^๒

ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๘๐ นักวิชาการ ๓ ท่าน ได้แก่ Pierre Bourdieu, James Coleman และ Robert Putnam เป็นผู้จุดประกายในการนำแนวคิดทุนทางสังคมมาเผยแพร่ในวงวิชาการมาก

^๑ คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕ – ๒๕๕๙), (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๕), หน้า ๓๙.

^๒ วรุณี โรมรัตน์พันธุ์, ทุนทางสังคม, (กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖.

ขึ้น โดยเริ่มจาก Bourdieu ได้พัฒนาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในประเทศฝรั่งเศสแต่ยังไม่แพร่หลาย ในวงกว้างมากนัก ต่อมา Coleman ได้ผสมผสานแนวคิดทางด้านสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์ ภายใต้ทฤษฎีการกระทำที่เป็นเหตุเป็นผล (rational action) งานเขียนของ Coleman ตีพิมพ์เป็น บทความชื่อว่า Social Capital and the Creation of Human Capital และแนวคิดทุนทางสังคม เด่นชัดขึ้นในงานของ Putnam ที่ทำให้แนวคิดทุนทางสังคมแพร่หลายในวงกว้างมากขึ้น โดย ทำการศึกษากระบวนการประชาสังคมในประเทศอิตาลีกว่า ๒ ทศวรรษ^๓

สำหรับทุนทางสังคมในบริบทของการพัฒนาในประเทศไทยนั้น เป็นผลมาจากการตระหนัก ถึงข้อผิดพลาดของทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ประกอบกับธนาคารโลกขานรับกระแสการ พัฒนาที่ใช้ทุนทางสังคมเป็นฐานในการพัฒนา ทำให้กระแสเรื่องทุนทางสังคมมีการถกแถลงในวง วิชาการทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติในวงกว้างมากยิ่งขึ้น และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ.๒๕๕๕ – ๒๕๕๙) ได้ส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคม ในส่วนของภาครัฐก็กำหนดให้มีโครงการต่างๆ ที่ให้ความสำคัญกับภาคประชาชนซึ่งถือเป็นทุนทาง สังคมที่สำคัญ มาใช้เป็นฐานในการพัฒนาชุมชนและประเทศ ยิ่งส่งผลให้แนวคิดทุนทางสังคมใน ประเทศไทยขยายตัวกว้างขวางขึ้นในแวดวงการพัฒนาของไทย^๔

๓. ความหมายของทุนทางสังคม

Hanifan นักสังคมวิทยา ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมเป็นคนแรกในปี ค.ศ.๑๙๒๐ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จากนั้นเป็นต้นมาได้มีนักวิชาการกล่าวถึงความหมายของทุนทางสังคมไว้ แตกต่างกันหลากหลาย เช่น Grootaert และ Basielaer ให้นิยามของ ทุนทางสังคม ว่าหมายถึง สถาบัน ความสัมพันธ์ ทศนคติและคุณค่าซึ่งเอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สามารถสร้าง ประโยชน์ทางเศรษฐกิจและทางสังคมได้ ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงความรู้ ๒ ด้าน ได้แก่ ด้าน สังคมวิทยา โดยได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมว่าเป็นแหล่งทรัพยากร เช่น ข้อมูล แนวคิดและ การสนับสนุน ซึ่งแต่ละคนจะได้จากการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นเห็นได้ว่า ทุนทางสังคมในความหมาย นี้แตกต่างจากทุนมนุษย์ (human capital) และทุนทางกายภาพ (physical capital) ส่วนด้านที่ สองคือ ด้านรัฐศาสตร์ ซึ่งกล่าวไว้ว่า บุคคลเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายในสังคม ทั้งสังคมที่เชื่อมโยง อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยในการเป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นสมาชิกของเครือข่ายสังคม ทำให้แต่ละคนจำเป็นต้องที่มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นด้วย^๕

^๓ Field J., *Social Capital*, (London: Rout ledge, 2003), p.32.

^๔ ชนินทร์ อารีกุล, “การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมเพื่อการเป็น สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน”, *วิทยานพนธ์เศรษฐศาสตร์ฉบับบัณฑิต*, (สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ โรงเรียน คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๖.

^๕ Grootaert, C., and Basielaer, J., *Understanding and Measuring Social Capital: A Multi Disciplinary Tool for Practitioners*, (Washington D.C.: The World Bank, 2002), p.2.

ในประเทศไทยได้มีนักวิชาการกล่าวถึงความหมายของทุนทางสังคมไว้หลากหลาย อาทิ ประเวศ วะสี ซึ่งให้นิยามคำว่า ทุนทางสังคม หมายถึง การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เรียกว่าเกิดทุนทางสังคมซึ่งนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ได้ทุกอย่าง ทุนทางสังคมมีความใกล้เคียงหรือตรงกับสังคมเข้มแข็ง ลักษณะที่สำคัญของสังคมเข้มแข็งคือ มีการรวมกลุ่มกันหรือความเป็นกลุ่มก้อนทางสังคม ตรงข้ามกับสังคมที่อ่อนแอจะเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจในทางดิ่งและเป็นสังคมแบบตัวใครตัวมันแต่สังคมที่มีการรวมตัวเป็นกลุ่มมีความเป็นชุมชนจะเป็นสังคมที่เข้มแข็ง^๖

ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่มีความหมายหลากหลายมิติ นักวิชาการส่วนใหญ่ได้พิจารณาว่า ทุนทางสังคมเป็นมิติทางสังคม โดยเฉพาะในเรื่องของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานของความไว้วางใจ ความเอื้ออาทร ความพึงพาอาศัย การรวมกลุ่มและเครือข่ายเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ลักษณะดังกล่าวได้สะท้อนว่า ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ซึ่งสามารถสรุปความหมายจากนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศได้ว่า ทุนทางสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สถาบันทางสังคม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ซึ่งรวมตัวกันทั้งในแนวนราบและแนวตั้งบนพื้นฐานความเชื่อถือกัน ความไว้วางใจกัน การเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อคิดและทำในสิ่งที่ดีงามแก่สังคม การเกิดทุนทางสังคมจะทำให้ทุกภาคส่วนร่วมมือกัน ประสานกันเป็นเครือข่ายและก่อให้เกิดเป็นพลังในการแก้ปัญหาทุกอย่างของสังคม สร้างสังคมคุณภาพให้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน^๗

๔. องค์ประกอบของทุนทางสังคม

ไม่เพียงแต่ความหมายของทุนทางสังคมที่นักวิชาการได้กล่าวไว้อย่างหลากหลาย มีลักษณะค่อนข้างเป็นนามธรรมและปรากฏในหลากหลายมิติ สำหรับองค์ประกอบของทุนทางสังคมก็เช่นเดียวกัน นักวิชาการทั้งในประเทศ ต่างประเทศและในระดับบุคคล ระดับองค์กร ได้อธิบายองค์ประกอบของทุนทางสังคมไว้แตกต่างกัน ดังสรุปได้ในตารางที่ ๑ ต่อไปนี้

^๖ ประเวศ วะสี, ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคมของไทย: หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง ลำดับที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, ๒๕๔๒), หน้า ๘.

^๗ ชนินทร์ ภารณ์ อารีกุล, “การพัฒนาแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมเพื่อการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (สาขาวิชาการศึกษาอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๖.

ตารางที่ ๑ องค์ประกอบของทุนทางสังคม

องค์ประกอบของ ทุนทางสังคม	กระทรวงสาธารณสุข ^๘	สำนักงานคณะกรรมการการ พัฒนาการเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ ^๙	วรุฒิ โรมรัตน์พันธุ์ ^{๑๐}	สุวรรณี คำมัน และ คณะ ^{๑๑}
๑. ศาสนธรรม/ความเชื่อ	*		*	
๒. องค์ความรู้/ภูมิปัญญา	*	*	*	*
๓. มนุษย์/บุคคล	*	*	*	*
๔. วัฒนธรรม/ประเพณี	*	*	*	*
๕. สถาบันทางสังคม	*	*	*	*
๖. ทรัพยากรธรรมชาติ			*	
๗. กองทุนสาธารณะ			*	
๘. ความสัมพันธ์ทางสังคม	*		*	

จาก
ตารางที่ ๑
สามารถสรุป
ได้ว่า
องค์ประกอบ
ของทุนทาง
สังคมที่
นักวิชาการทั้ง
ระดับบุคคล
และระดับ
องค์กรได้
กล่าวถึง
ประกอบด้วย
ศาสนาธรรม
หรือความเชื่อ

องค์ความรู้หรือภูมิปัญญา มนุษย์หรือบุคคล วัฒนธรรมหรือประเพณี สถาบันทางสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ กองทุนสาธารณะและความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้มีลักษณะเป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรม นอกจากนี้ยังพบว่า องค์ประกอบที่นักวิชาการเสนอไว้เหมือนกัน ได้แก่ องค์ความรู้หรือภูมิปัญญา มนุษย์หรือบุคคล วัฒนธรรมหรือประเพณี และสถาบันทางสังคม

^๘ สาธารณสุข, กระทรวง, กระบวนการประชาสังคมเพื่อการพัฒนาเมืองน่าอยู่ กรณีศึกษาจังหวัด เพชรบุรี: รายงานการวิจัยสนับสนุนองค์การอนามัยโลกและกรมอนามัย, (กรุงเทพมหานคร: กรมอนามัยและสำนักงานสาธารณสุข จังหวัดเพชรบุรี, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐.

^๙ คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน, ทุนทางสังคมฉบับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๑ เซ็นจูรี, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓-๑๕.

^{๑๐} วรุฒิ โรมรัตน์พันธุ์, ทุนทางสังคม, (กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖.

^{๑๑} สุวรรณี คำมัน, ทุนทางสังคมกับการพัฒนาทุนมนุษย์: เอกสารการสัมมนาวิชาการประจำปี ๒๕๕๑ เรื่องสู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

องค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้ได้รวมตัวกันบนพื้นฐานความไว้วางใจกันอันมีความลึกซึ้งมากกว่าความสัมพันธ์แบบอื่นๆ ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งความสัมพันธ์แนวดิ่งและแนวนราบก็ได้ แต่ทุกองค์ประกอบของทุนทางสังคมต่างร่วมกันคิดและทำในสิ่งที่ดีงามแก่สังคม ก่อเกิดเป็นพลังในการพัฒนาสังคมและสามารถสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีคุณภาพให้เกิดขึ้นได้

๕. ความสำคัญของทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมมีความสำคัญในหลากหลายมิติ นักวิชาการด้านสังคมวิทยา ด้านรัฐศาสตร์ ด้านเศรษฐศาสตร์ ต่างนำเสนอความสำคัญของทุนทางสังคมไว้อย่างหลากหลาย ไม่เพียงเท่านั้นยังมีนักวิชาการทางการศึกษาได้นำเสนอแนวคิดทุนทางสังคมในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา อาทิ Halpern ซึ่งเสนอแนวคิดทุนทางสังคมไว้ว่า จากการศึกษาสภาพของการศึกษาในประเทศต่างๆ พบว่าประเทศที่มีคุณภาพของการศึกษาดีสามอันดับแรกของโลก ได้แก่ สวีเดน นอร์เวย์และฟินแลนด์ และยังพบว่าระดับความไว้วางใจกันของคนภายในประเทศดังกล่าวอยู่ในระดับสูงมาก สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่า ทุนทางสังคมที่เข้มแข็งย่อมส่งผลต่อคุณภาพการศึกษา และขณะเดียวกัน การศึกษาที่ดี มีคุณภาพจะช่วยเสริมสร้างทุนทางสังคมได้ด้วยเช่นกัน^{๑๒}

นอกจากนี้ Schuller ยังกล่าวถึงความสำคัญของทุนทางสังคมในด้านการศึกษาว่า ทุนทางสังคมจะก่อตัวรวมกัน ทำให้เกิดชุมชนของผู้เรียนรู้ (communities of learners) ซึ่งเป็นสังคมที่ประกอบด้วยบุคคลที่ต้องการนำความรู้และทักษะ มาแลกเปลี่ยนกันและกัน คนในสังคมเหล่านี้สมัครใจที่จะมาสร้างสัมพันธ์ มีความเชื่อมโยงกันเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนา แนวคิดเกี่ยวกับการเชื่อมโยงทุนทางสังคมและการศึกษาเข้าด้วยกันทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนมากกว่าการใช้ทุนด้านอื่นมาเชื่อมโยงกับการศึกษา นั่นเพราะว่าการศึกษามีใช้เรื่องของผลกำไรแต่เป็นการพัฒนาทุนมนุษย์ให้แก่สังคม^{๑๓}

เห็นได้ว่าสังคมจำเป็นต้องมีกลไกในการทำให้ความไว้วางใจส่วนตัว (personal trust) เปลี่ยนไปเป็นความไว้วางใจทางสังคม (social trust) ให้ได้ หากมีการสร้างความไว้วางใจทางสังคมให้เกิดขึ้นในชุมชน คนในชุมชนสามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ (norms of reciprocal) และสร้างเครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน (networks of civic engagement) จะก่อให้เกิดทุนทางสังคม ซึ่งเป็นพลังที่เข้มแข็งและนำไปใช้ในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนได้อย่างยั่งยืน^{๑๔}

^{๑๒} Halpern, D., **Social Capital**, (Malden: Polity Press, 2008), p.162-163.

^{๑๓} Schuller, T., **Social Capital, Human Capital and Sustainable Development**, [Online]. Available from: http://www.open.ac.uk/lifelong-learning/papers_TomSchuller-paper.doc [2015, June 22].

^{๑๔} นภาพรณ์ หะวานนท์, องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน ใน **ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

ความหมายของสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ในการนำยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืนมาใช้อย่างจริงจังนั้น จำเป็นต้องทำความเข้าใจความหมายของ “สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต” แม้ว่าการศึกษาทั้งในและต่างประเทศใช้คำอธิบายสังคมแห่งการเรียนรู้แตกต่างกันไป เช่น สังคมแห่งการเรียนรู้ เมืองแห่งการเรียนรู้ ชุมชนแห่งการเรียนรู้และนครแห่งการเรียนรู้ แต่แนวคิดของสังคมแห่งการเรียนรู้มีความสอดคล้องกัน ดังต่อไปนี้

Edward อธิบายความหมายของ สังคมแห่งการเรียนรู้ว่าเป็นสังคมแห่งการศึกษา (educated society) หรือตลาดการเรียนรู้ (learning market) และคนในสังคมตระหนักว่าการเรียนรู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับชีวิต (learning approach to life) ^{๑๕} สังคมแห่งการเรียนรู้ต้องมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ตลอดชีวิตกล่าวคือ หากสังคมใดยังไม่สามารถพัฒนาให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ได้ สังคมนั้นย่อมไม่สามารถทำให้คนในสังคมเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้เช่นกัน

นอกจากนี้ The European Lifelong Learning Initiative ได้อธิบายความหมายของเมืองแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning city) ว่าหมายถึง ชุมชน เมือง ภูมิภาคที่ระดมทรัพยากรการเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อสนับสนุนการศึกษาและการฝึกอบรม โดยเน้นการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามความต้องการและโอกาสทางการเรียนรู้ สร้างความตระหนักและเปิดโอกาสให้คนในสังคมมีส่วนร่วม เพื่อยกระดับศักยภาพของประชาชนและความเจริญก้าวหน้าของสังคม ^{๑๖}

เมื่อพิจารณาความหมายของสังคมแห่งการเรียนรู้ พบว่าการดำเนินสภาพความเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ เป็นการส่งเสริมให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต ดังนั้น สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาจึงนิยามความหมายของ สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ว่าหมายถึง หน่วยงาน ชุมชน หรือสังคมที่ตระหนักถึงความจำเป็นของการเรียนรู้ตลอดชีวิตและความพยายามในการวิเคราะห์สภาพสังคมเพื่อสร้างแนวทางการพัฒนาสังคมของตน ^{๑๗} ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาสังคม เพื่อการใช้ทรัพยากรของสังคมให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้คนในสังคมต้องตระหนักถึงการพัฒนาตนเอง อยาก

^{๑๕} Edward, R., *Changing Places?: Flexibility, Lifelong Learning and a Learning Society*, (Lincoln: Routledge Taylor & Francis Group, 1997), p.13.

^{๑๖} European Council and European Commission, *Key Competencies for a Changing World: Draft 2010 Joint Progress Report of the Council and the Commission on the Implementation of the Education & Training 2010 Work Programme*, (Brussels: European Council and European Commission, 2010), p.5.

^{๑๗} เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน, *แนวทางการพัฒนานโยบายการเรียนรู้ของระบบโรงเรียนและการเรียนรู้ตามอัธยาศัย เพื่อการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและภูมิปัญญาไทย*, (กรุงเทพมหานคร: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑.

มีความรู้ มีทักษะและความสามารถในการปรับตัวต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตด้วย

๖. องค์ประกอบของสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต

องค์ประกอบของสังคมแห่งการเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญที่จะก่อให้เกิดเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้ นักวิชาการและหน่วยงานต่างๆ แบ่งองค์ประกอบของสังคมแห่งการเรียนรู้ไว้ดังต่อไปนี้

อวยพร เรื่องตระกูล และคณะ ได้พัฒนาตัวบ่งชี้และเครื่องมือวัดตัวบ่งชี้ ตามมาตรฐานการศึกษาของชาติมาตรฐานที่ ๒ แนวทางการจัดการศึกษาและมาตรฐานที่ ๓ แนวทางการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ รายงานการวิจัยดังกล่าวได้สังเคราะห์และเสนอองค์ประกอบของสังคมแห่งการเรียนรู้โดยแบ่งเป็น ๔ มิติ ได้แก่ ๑) มิติด้านบุคคลแห่งการเรียนรู้ ๒) มิติด้านแหล่งการเรียนรู้ ๓) มิติด้านองค์ความรู้ และ ๔) มิติกระบวนการจัดการความรู้^{๑๘}

นอกจากนี้ สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล ซึ่งได้ศึกษาวิจัยเรื่อง อนาคตภาพรูปแบบสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เชิงบวกสำหรับชุมชน ได้สรุปผลการวิจัยว่า สังคมแห่งการเรียนรู้สำหรับชุมชนต้องอาศัยองค์ประกอบหลักที่สำคัญ ๙ ประการ ได้แก่ ๑) บุคคลแห่งการเรียนรู้ หรือผู้เรียนรู้ ๒) ผู้จัดการเรียนรู้ ๓) แหล่งเรียนรู้ ๔) องค์ความรู้ ๕) กิจกรรมการเรียนรู้ ๖) บรรยากาศการเรียนรู้ ๗) เครือข่ายการเรียนรู้ ๘) การจัดการความรู้ และ ๙) องค์การแห่งการเรียนรู้^{๑๙}

ไม่เพียงแต่นักวิชาการทางการศึกษาเท่านั้นที่เสนอองค์ประกอบของสังคมแห่งการเรียนรู้ในระดับหน่วยงาน อาทิ สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน ได้กล่าวถึงสังคมแห่งการเรียนรู้ไว้ว่าเป็น สภาวะแวดล้อมในสังคมที่จำเป็นต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามเป้าหมายของการปฏิรูปการศึกษา คุณลักษณะหรือองค์ประกอบของสังคมแห่งการเรียนรู้ มี ๕ องค์ประกอบ ได้แก่ ๑) จิตสำนึกแห่งการเรียนรู้ ๒) การอ่านเป็นระเบียบวาระของชาติ ๓) องค์การ ๔) ชุมชนท้องถิ่น และ ๕) นวัตกรรมการเรียนรู้^{๒๐}

^{๑๘} อวยพร เรื่องตระกูล และคณะ, รายงานการพัฒนาตัวบ่งชี้และเครื่องมือวัดตัวบ่งชี้ ตามมาตรฐานการศึกษาของชาติมาตรฐานที่ ๒ แนวทางการจัดการศึกษาและมาตรฐานที่ ๓ แนวทางการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘.

^{๑๙} สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล, “อนาคตภาพรูปแบบสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เชิงบวกสำหรับชุมชน”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (สาขาวิชาการศึกษาของระบบโรงเรียน ภาควิชา นโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๔.

^{๒๐} ส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน, สำนักงาน, เอกสารนโยบายเพื่อเผยแพร่แนวความคิด การส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และพัฒนาคุณภาพเยาวชน มาตรการสำคัญเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ การปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน, ๒๕๕๓), หน้า ๓๔.

กล่าวโดยสรุปได้ว่า องค์ประกอบของสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ดังที่นักวิชาการได้กล่าวถึงประกอบด้วย บุคคลแห่งการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ องค์ความรู้ การจัดการความรู้ องค์กรแห่งการเรียนรู้ ชุมชนแห่งการเรียนรู้ ผู้จัดการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ บรรยากาศการเรียนรู้ เครือข่ายการเรียนรู้และนวัตกรรมการเรียนรู้

๗. หลักการและขั้นตอนการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต

หลักการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต แบ่งได้ ๓ ประการ ดังนี้^{๒๑}

๑. ความร่วมมือแบบหุ้นส่วน (Partnership) บุคคล หน่วยงาน ชุมชนและองค์กรที่เกี่ยวข้องทุกระดับ ทั้งหน่วยงานและชุมชนควรเป็นความร่วมมือแบบหุ้นส่วน เสมือนร่วมลงทุน ร่วมดำเนินการ และมีส่วนในผลของการจัดกิจกรรม การร่วมมือแบบหุ้นส่วนจะช่วยให้การดำเนินกิจกรรมของหน่วยงานหรือชุมชนมีคุณค่ามากขึ้นได้

๒. การมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation) ควรส่งเสริมให้ประชาชนในหน่วยงานทุกฝ่ายหรือชุมชนทุกกลุ่ม ทุกสาขาอาชีพได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงในหน่วยงานหรือชุมชนของตนเอง

๓. ความสามารถในการดำเนินการ (Performance) เพื่อที่จะได้ทราบการดำเนินงานพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้มีความก้าวหน้าเพียงใด และเพื่อพิจารณาว่าคณะผู้ดำเนินงานพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ของหน่วยงานหรือชุมชนมีความสามารถในการดำเนินการเพียงใด ผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถทำได้โดยเปรียบเทียบความก้าวหน้าในการดำเนินงานกับเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของหน่วยงานหรือชุมชนที่ได้กำหนดไว้หรืออาจเปรียบเทียบกับหน่วยงานหรือชุมชนที่เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้จากแห่งอื่น

จากหลักการดังกล่าวข้างต้น นักวิชาการและสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ร่วมกันเสนอขั้นตอนการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ตามลำดับดังนี้ ๑) กำหนดวัตถุประสงค์ในการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ ๒) กำหนดกลุ่มคนหรือองค์กรที่รับผิดชอบโครงการ ๓) แสวงหาความร่วมมือจากกลุ่มเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง ๔) ดำเนินการและบริหารจัดการกิจกรรม และ ๕) ประเมินผลความสำเร็จและเสนอแนวทางการปรับปรุงงาน^{๒๒}

กล่าวโดยสรุปคือ หลักการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต แบ่งได้เป็น ๓ ประการ หรือ 3 P ได้แก่ ความร่วมมือแบบหุ้นส่วน (Partnership) การมีส่วนร่วมของประชาชน (Participation) และความสามารถในการดำเนินการ (Performance) และขั้นตอนการพัฒนาสังคม

^{๒๑} เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน, แนวทางการพัฒนานโยบายการเรียนรู้ของระบบโรงเรียนและการเรียนรู้ตามอัธยาศัย เพื่อการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๓.

^{๒๒} สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล, “สังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน”, วารสารครุศาสตร์, ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๕๐-กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑): ๔๐-๕๘.

แห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต มี ๕ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) กำหนดวัตถุประสงค์ ๒) กำหนดกลุ่มคน ๓) แสวงหาความร่วมมือ ๔) ดำเนินการและบริหารงาน และ ๕) ประเมินผล

๘. บทสรุปทุนทางสังคมกับการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ในการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตจำเป็นต้องอาศัยหลักการพัฒนา ซึ่งประกอบด้วย หลักความร่วมมือแบบหุ้นส่วน หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน และหลักความสามารถในการดำเนินการ ดังกล่าวมาข้างต้น โดยในการดำเนินงานนั้นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาสังคม ซึ่งถือเป็นการระดมทุนทางสังคม และสรรพกำลังทุกฝ่ายเข้ามาร่วมกันดำเนินการและบริหารจัดการทรัพยากร เพื่อให้ทุกฝ่ายสามารถใช้ทรัพยากรต่างๆ ของสังคมให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ทุนทางสังคมถือเป็นสิ่งที่ฝังในสังคม เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดและสั่งสมอยู่ในสังคมมาเป็นเวลานาน องค์ประกอบของทุนทางสังคมในสังคมทั่วไป ได้แก่ องค์ความรู้หรือภูมิปัญญา มนุษย์หรือบุคคล วัฒนธรรมหรือประเพณี และสถาบันทางสังคม สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งในการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ดังที่ Halpern เสนอความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมและการศึกษาในระบบว่า บทบาทของทุนทางสังคมมีผลต่อการศึกษา โดยทุนทางสังคมจะแสดงบทบาทในการให้ความรู้ในสังคมเศรษฐกิจยุคใหม่ ให้ความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมสุขภาวะและให้ทักษะในการประกอบอาชีพ เป็นต้น หากทุนทางสังคมอยู่ในระดับสูงจะช่วยจะลดปัญหาของสังคมได้ แต่หากทุนทางสังคมอยู่ในระดับต่ำ ปัญหาที่เห็นได้ชัดเจนนที่สุดคือ โรงเรียนจะถูกทอดทิ้งให้โดดเดี่ยว ขาดการเหลียวแลจากสังคมและระดับการเรียนรู้ของคนในชาติจะลดลงด้วย ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อพัฒนาประเทศในที่สุด^{๒๓}

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมและการศึกษาในระบบ ดังกล่าวข้างต้น ปาน กิมปี ได้เสนอเพิ่มเติมว่า ทุนทางสังคมมีความสัมพันธ์กับการศึกษาตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะในการส่งเสริมงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของทุนทางสังคมอย่างมาก เพราะกระบวนการของการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น จำเป็นต้องทำความเข้าใจทุนทางสังคมเพื่อสร้างบรรยากาศและกำหนดมาตรการในการมีส่วนร่วมของทุนทางสังคมในลักษณะต่างๆ ให้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรม เช่น การสร้างภาคีเครือข่ายและมีอาสาสมัครการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นต้น^{๒๔}

ไม่เพียงแต่แนวคิดของนักวิชาการดังที่นำเสนอมา ยังปรากฏว่ามีงานวิจัยหลายเรื่องที่สะท้อนว่าทุนทางสังคมและการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีผลซึ่งกันและกัน และเป็นความสัมพันธ์ในเชิงบวกคือส่งผลดีต่อกันและกัน กล่าวคือ ถ้าทุนทางสังคมเข้มแข็งก็จะส่งผลให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้

^{๒๓} Halpern, D., *Social Capital*, (Malden: Polity Press, 2008), p.162-163.

^{๒๔} ปาน กิมปี, “ทุนทางสังคมกับการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย”, *วารสารกศน.*, ปีที่ ๔ (เมษายน ๒๕๕๔): ๓๔-๓๗.

ตลอดชีวิตเพิ่มมากขึ้น เช่นเดียวกัน ถ้ามีการส่งเสริมให้หน่วยงาน องค์กรหรือชุมชนเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตมากขึ้น สังคมก็จะมีทุนทางสังคมที่เพิ่มขึ้นด้วย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ:

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. **ทุนทางสังคมฉบับประชาชน.**

กรุงเทพมหานคร: ๒๑ เซ็นจูรี, ๒๕๔๖.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ.๒๕๕๕ - ๒๕๕๙).** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๕.

นภาพรณ หะวานนท์. **องค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน ใน ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

ประเวศ วะสี. **ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคมของไทย: หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง ลำดับที่ ๑.**

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, ๒๕๔๒.

เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. **แนวทางการพัฒนานโยบายการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนและการเรียนรู้ตามอัธยาศัย เพื่อการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและภูมิปัญญาไทย.** กรุงเทพมหานคร: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๓.

วรวิทย์ โรมรัตนพันธุ์. **ทุนทางสังคม.** กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๘.

ส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน, สำนักงาน. **เอกสารนโยบายเพื่อเผยแพร่แนวความคิด การส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และพัฒนาคุณภาพเยาวชน มาตรการสำคัญเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ การปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่ ๒.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน, ๒๕๕๓.

สุวรรณี คำมั่น. **ทุนทางสังคมกับการพัฒนาทุนมนุษย์: เอกสารการสัมมนาวิชาการประจำปี ๒๕๕๑ เรื่องสู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๑.

อวยพร เรื่องตระกูล และคณะ. รายงานการพัฒนาตัวบ่งชี้และเครื่องมือวัดตัวบ่งชี้ ตามมาตรฐานการศึกษาของชาติมาตรฐานที่ ๒ แนวทางการจัดการศึกษาและมาตรฐานที่ ๓ แนวทางการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, ๒๕๕๒.

(๒) วารสาร:

ปาน กิมปี. “ทุนทางสังคมกับการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย”, วารสาร กศน., ปีที่ ๔ (เมษายน ๒๕๕๔): ๓๔-๓๗.

สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล. “สังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน”, วารสารครุศาสตร์, ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๕๐-กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑): ๔๐-๕๘.

(๓) วิทยานิพนธ์:

ชนันภรณ์ อารีกุล. “การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมเพื่อการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน”. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาการศึกษาอกระบบโรงเรียน. คณะครุศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สาธารณสุข, กระทรวง. กระบวนการประชาสังคมเพื่อการพัฒนาเมืองน่าอยู่ กรณีศึกษาจังหวัด เพชรบุรี: รายงานการวิจัยสนับสนุนองค์การอนามัยโลกและกรมอนามัย. กรุงเทพมหานคร: กรมอนามัยและสำนักงานสาธารณสุข จังหวัดเพชรบุรี, ๒๕๕๓.

สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล. “อนาคตภาพรูปแบบสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เชิงบวกสำหรับชุมชน”. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาการศึกษาอกระบบโรงเรียน, ภาควิชานโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

(I) Book:

Edward, R. *Changing Places ? : Flexibility, Lifelong Learning and a Learning Society*. Lincoln: Routledge Taylor & Francis Group, 1997.

European Council and European Commission. *Key Competencies for a Changing World: Draft 2010 Joint Progress Report of the Council and the Commission on the Implementation of the Education & Training 2010 Work Programme*. Brussels: European Council and European Commission, 2010.

Field J. *Social Capital*. London: Rout ledge, 2003.

- Grootaert, C., and Basielaer, J. **Understanding and Measuring Social Capital: A Multi Disciplinary Tool for Practitioners**. Washington D.C.: The World Bank, 2002.
- Halpern, D. **Social Capital**. Malden: Polity Press, 2008.
- Schuller, T. **Social Capital, Human Capital and Sustainable Development**. [Online]. Available from: http://www.open.ac.uk/lifelong-learning/papers_TomSchuller-paper.doc [2015, June 22].

